

Robertas Gedrimas

Šiaulių universitetas

Priesaginiai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale *Tayslós augumyynis* (1843)

1816-aisiais, būdamas 45 metų amžiaus, altaristas Jurgis Pabrėža (1771–1849) įstojo tretininku į Kretingos bernardinų ir pranciškonų vienuolyną. Po metų jis gavo pranciškonų abitą ir vienuolio Ambraziejaus vardą. Nuo mažumės domėjęsis augalais, Pabrėža vienuolyne galėjo atsидėti mokslo tyrimams. Čia jis parašė botanikos, medicinos ir geografijos veikalų. Didžiausias ir svarbiausias Pabrėžos mokslo veikalas – visos Žemaičių augalijos aprašymas *Tayslós augumyynis* (toliau – *PaTA*)¹. Jis baigtas 1843-iaisiais, bet autoriui gyvam esant neišspausdintas. Pavadinime, matyt, bus įsivėlusį klaidą – turėtų būti *Tayslós augimyyynis*, t. y. *Augalų (augalinė) sistema*. Augalą Pabrėža vadino terminu *augimyy*.

PaTA – pirmas ir vienintelis toks išsamus ir sistemingas botanikos darbas, parašytas žemaitiškai – šiaurės žemaičių kretingiškių šnektą. Botaniko Jono Dagio nuomone, šiuo metu *PaTA* augalų sistematika botanikos mokslui vertinga trimis požiūriais: 1) kaip lietuviškų augalų pavadinimų šaltinis; 2) dėl surastų ir pirmą kartą aprašytų augalų; 3) dėl parodyto augalų paplitimo Žemaičiuose².

1. *PaTA* SANDARA. *PaTA* susideda iš dviejų dalių. Pirmoje, įvadinėje, kurią sudaro 61 puslapis (puslapiai numeruoti romėniškais skaitmenimis), aptariama augalų sandara, aiškinami jų morfologijos terminai. Čia Pabrėža išdėsto motyvus,

1 [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] Tayslós augumyynis kóremy taalpynas augimys ligszioł raastosys teyp muusosys kays nekórios swetszaalys só prijungymó abładny prajoowa weykała yr sóraaszima waardu paprastuuju teyp žemaytyszku, kays pruusyszku, łatwyszku, yr waardu tayslynyiu žemaytyszku só łótiinysz-

kays. Par kónyga Ambroziejó Paabreža bówósiyy koznadyiy yr mookitoii Kretingos mokslyniicziy, tercyorió z. Sz. T. Praczyszkaus yszdóuts Meetusy 1843; LNB RS: f. 124 – 1; rankraštis.

2 Jonas Dagys, „J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 1972, 19.

kodėl ėmėsi šio darbo, nusako jo paskirtį: „pradėjau geisty žemaityszkamy Lyizówiey paraśziity Augmyniićzy, kórioy galiety kyikwyins pramokits pažinty yr daety Augimes“ *PaTA* II. Tačiau tai nebuvo populiarus augalų aprašas, kurį būtų supratęs kiekvienas ūkininkas. Tai gero mokslinio lygio darbas, atitikęs to meto aukštosios mokyklos augalų sistematikos ir morfologijos vadovėlių reikalavimus ir ne daug kuo skyręsis nuo kitų, pavyzdžiui, Stanislovo Bonifaco Jundzilo Vilniuje išleistų lenkiškų botanikos vadovėlių ir „Florų“³. 1900-aisiais, praėjus daugiau kaip 50 metų po Pabrėžos mirties, JAV buvo išspausdinta pirmoji *PaTA* dalis. Ji pavadinta *Botanika arba Taislius auguminis*⁴.

Pabrėža pirmoje *PaTA* dalyje paaiškina, kaip reikia taisyti kai kuriuos terminus. Daugelis taisyčių pagrįsti, pavyzdžiui, siūloma trumpinti kamieną būdvardžių, padarytų su priesaga *-inis* iš daiktavardžių, turinčių priesagą *-ija*: *austryjyynis*, *austryjennyynis* taisomas į *austryynis*, o *podolyjyynis* – į *podolyynis*.

Antroji *PaTA* dalis (980 puslapių) skirta augalų sistematikai. Čia, remiantis švedų botaniko Karolio Linėjaus dvinare augalų nomenklatūra, aprašoma visa Žemaičių flora. Pagal kuokelių skaičių ir jų santykį su kitomis žiedo dalimis Linėjus visus augalus suskirstė į 24 klases (classis), iš kurių 23 klasės apėmė žiedinius, o paskutinė – bežiedžius (sporinius) augalus. Kiekvieną klasę Linėjus dar suskirstė į eiles (ordo), eiles – į gentis (genus), o gentis – į rūšis (species)⁵. Pabrėža vartojo tokius augalų sistematikos taksonominių vienetų pavadinimus: *gaujy* ‘klasė’, *rieda* ‘eilė’, *weysly* ‘gentis’, *skyrtyś* ‘rūšis’, *atmayna* ‘varietetas’.

PaTA aprašytos 643 žiedinių augalų ir 158 sporinių augalų bei grybų gentys, iliustruotos piešiniais (plg. 1 pav.). Tuo Pabrėža gerokai pralenkė Juozo Jundzilo darbą *Opisania roślin w Litwie*⁶, kuriame aprašyta 519 žiedinių augalų genčių (Dagys 1972, 19). Pabrėža vengė sinonimų: *PaTA* vartojami 643 žiedinių augalų genčių pavadinimai – kiek genčių, tiek pavadinimų.

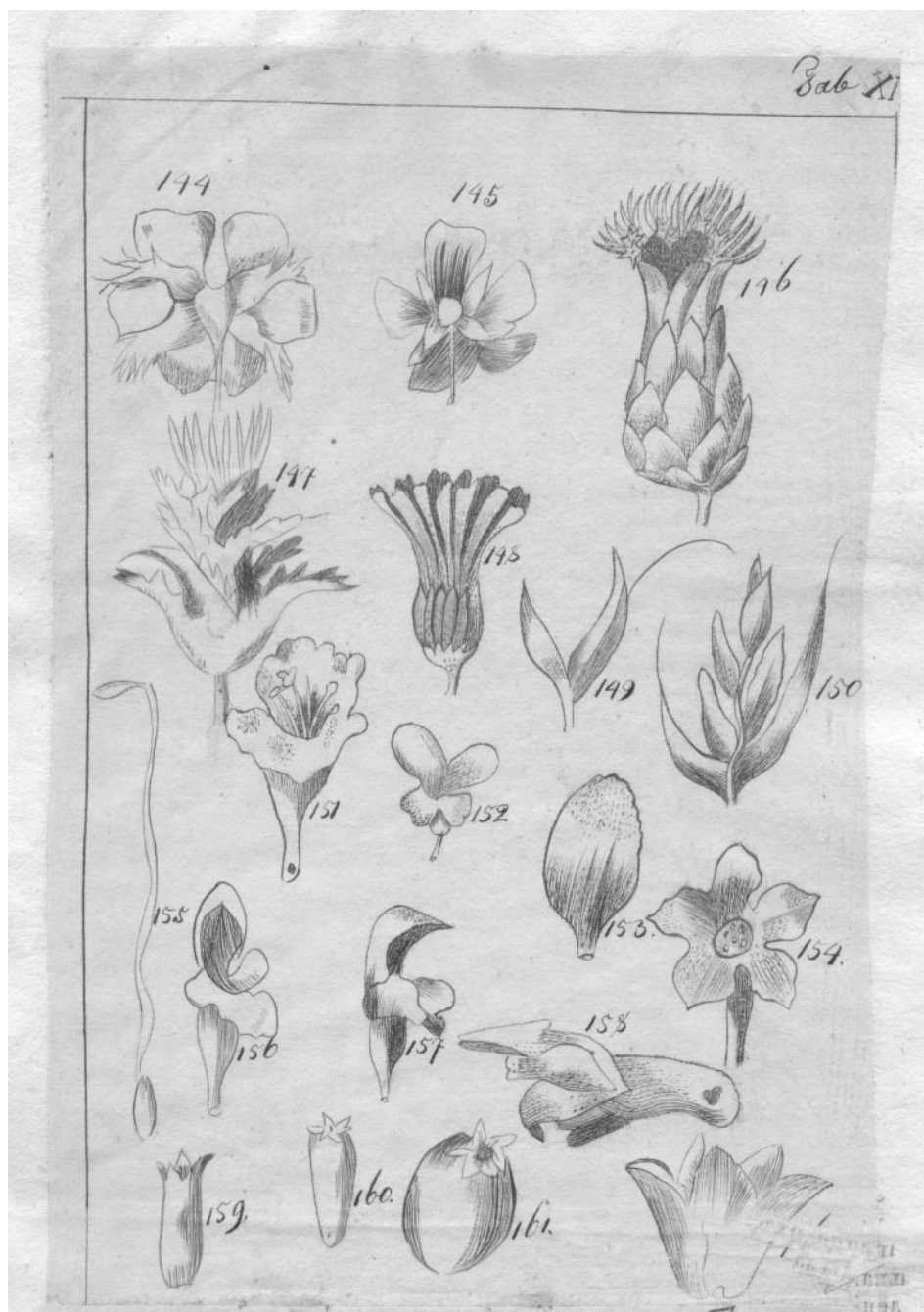
Pabrėža, kilęs iš Večių kaimo (Lenkimų parapija, Skuodo valsčius), sąmoningai rašė tik tarmiškai – gimtąja šiaurės žemaičių kretingiškių šnektą. Svarbiausios šios šnektos fonetikos ypatybės atsispindi ir *PaTA* augalų pavadinimuose. Antai dvibalsius [uo] ir [ie], tarmėje tariamus [ou] ir [ei], Pabrėža žymėjo <ou> ir <yi>, pvz.: *óuluuny* ~ *uolūnė* (Azalea) 118, *pyinuuny* ~ *pienūnė* (Sonchus) 564. Trumpuosius balsius [u], [i] žemaičiai kretingiškai dėsningai platina ir taria [o] ir [e]. Šie garsai *PaTA* žymimi raidėmis <ó> ir <y>, pvz.: *žwyrblóty* ~ *žvirblutė* (Passerina) 266, *pypyrne* ~ *pipirnė* (Lepidium) 443.

3 Karolis Jankevičius, Algirdas Lekavičius, „Žymus Lietuvos gamtininkas Jurgis Pabrėža“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 1972, 6.

4 Jurgis Ambražiejus Pabrėža, *Botanika arba Taislius auguminis*, Shenandoah, Pa.: A. M. Milukas, 1900.

5 Vytautas Galinis, *Aukštesniųjų augalų sistematika*, Vilnius: Mokslas, 1984, 8.

6 Józef Jundził, *Opisania roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych [...] Wilno: J. Zawadzki, 1830.*

1 pav. *PaTA* (ne Pabrėžos, o bibliotekos foliacija – 40r): Pabrėžos piešti žiedai ir žiedų dalys;
LNB RS: f. 124 – 1.

83 Priesaginiai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikalė *Tayslós augumynis* (1843)

Pabrėža savo raštų kalbos nė nemėgino derinti prie kitų tarmių. Jis nesistengė, kad jo veikalai būtų suprantami visiems Lietuvos žmonėms, kaip vėliau darė iš tos pačios parapijos kilęs Simonas Daukantas ar kiti ano meto rašytojai. Giedriaus Subačiaus nuomone, Pabrėža tuo metu jau mąstė apie bendrinės rašomosios žemaičių kalbos kūrimą gimtosios šiaurės žemaičių patarmės pagrindu⁷. Vadinasi, ir jo mokslo darbuose vartojami terminai turėjo tapti svarbia bendrinės rašomosios žemaičių kalbos dalimi. Dėl to Pabrėža terminus kūrė itin atidžiai ir stengėsi, kad jie atitiktų tarmės dvasią, būtų priimtini jos vartotojams, kitaip sakant, galėtų įsigalėti būsimoje bendrinėje kalboje.

2. PRIESAGINIAI ŽIEDINIŲ AUGALŲ PAVADINIMAI. Pabrėža rėmėsi trimis pagrindiniais terminų kūrimo būdais: 1) terminologizacija, 2) naujadarų daryba, 3) skolinimusi iš kitų kalbų. Apie 400 *PaTA* žiedinių augalų genčių pavadinimų yra dariniai – tai sudaro beveik du trečdalius visų pavadinimų. Daugiausia pavadinimų (apie 175) sudaryta sudurtiniu būdu⁸.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti vieną naujadarų kūrimo būdą – augalų pavadinimų darybą su priesagomis. Tai antras pagal darumą (po dūrybos) *PaTA* augalų pavadinimų darybos būdas. Su priesagomis rasta apie 110 terminų (tai sudaro 27% visų darinių).

Tiksliai nustatyti, kurie dariniai paimti iš tarmės (t. y. terminologizuoti), o kurie sukurti Pabrėžos, nelengva, nes nėra patikimų duomenų, kokie augalų pavadinimai buvo vartojami XIX amžiaus pradžioje šiaurės žemaičių plote. Nustatant pirmiausia remtasi *LKŽ* duomenimis – jei pavadinimas užrašytas iš gyvosios kalbos, jis nelaikomas Pabrėžos naujadaru. Tačiau ne visi gyvosios kalbos žodžiai yra užfiksuoti *LKŽ*. Be to, teoriškai svarstant, kai kurie augalų pavadinimai vėliau galėjo tarmėje paplisti ir iš paties Pabrėžos raštų. Panašius autorinių naujadarų nustatymo principus taiko Subačius studijoje apie Daukanto naujadarus⁹ ir Albina Aukšoriūtė daktaro disertacijoje analizuodama Lauryno Ivinskio terminus¹⁰.

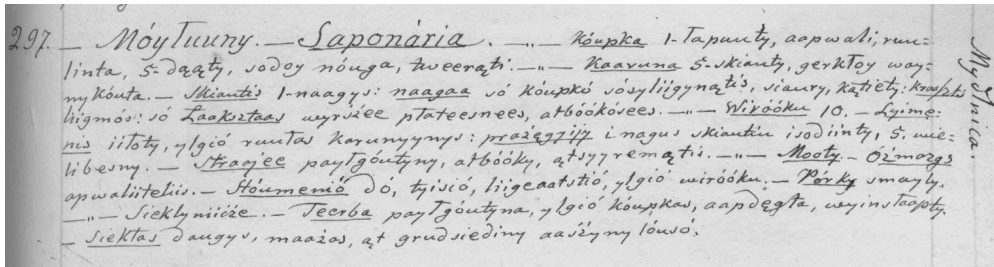
Kalbant apie *PaTA* kaip lietuvių botanikos terminų šaltinį, neišleistinas iš akių jo poveikis dabatinei terminijai. Į dabartinę terminiją buvo perimta daugiau kaip 20 priesaginių *PaTA* vartojamų žiedinių augalų pavadinimų, tai sudaro 18% visų priesaginių vedinių, pvz.: *boksztiity* ~ *bokštytė* (*Turritis*), *čėsnakuuny* ~ *čėsnakūnė* (*Alliaria*), *diguuny* ~ *dygūnė* (*Torilis*), *dumplūuny* ~ *dumplūnė* (*Physalis*), *gwayzduu-*

7 Giedrius Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. LAIS 8, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 43.

8 Robertas Gedrimas, „Sudurtiniai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale *Tayslós augumyynis*“, *Terminologijos istorijos ir dabarties problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, 182–196.

9 Giedrius Subačius, „Simono Daukanto didžiojo lenkų-lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba“, *Liaudis virsta tauta*. LAIS 4, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, 135–216.

10 Albina Aukšoriūtė, *Lauryno Ivinskio terminologijos darbai* (daktaro disertacija, manšraštis), Lietuvių kalbos institutas, Vilnius, 2000.

2 pav. PaTA 289: puslapio fragmentas su terminu *Móytuuny*;
LNB RS: f. 124 – 1

ny ~ gvaizdūnė (Zinnia), rožuuny ~ rožūnė (Lavatera), šžimtuuny ~ šžimtūnė (Centunculus), waystutis ~ vaistutis (Arabis) ir kiti. Vienas formalių kriterijų skaičiuojant prigijusius Pabrėžos terminus – *Lietuviško botanikos žodyno* (toliau – LBŽ)¹¹ duomenys. Šiame žodyne šalia terminų nurodomas šaltinis. Žinoma, Pabrėžos terminai perimti ne visai tokio pavidalo, koks vartotas PaTA, jie fonetiškai ir grafiškai transponuoti į bendrinę lietuvių kalbą.

Augalų pavadinimus Pabrėža sudarė su 25 priesagomis ir jų variantais. Iš jų kiek produktyvesnės tik keturios: *-ūnas (-ė)*, *-utis (-ė)*, *-ytė*, *-elis (-ė)*. Su šiomis priesagomis padaryta penki ir daugiau terminų, su kitomis – po vieną kitą. Laurynas Ivinskis – kitas XIX amžiaus žemaičių botanikos kūrėjas – augalų ir grybų pavadinimams vartojo apie 50 priesagų ir jų variantų, iš kurių dariausios *-enė*, *-enis* ir *-ūnis*¹². Dabartinėje lietuvių botanikos terminijoje priesaginiai augalų pavadinimai padaryti irgi beveik su 50 priesagų ir jų variantų, dariausios iš jų *-enis (-ė)*, *-ūnas (-ė)*, *-utis (-ė)*, *-uolė*¹³.

Daug priesaginių augalų pavadinimų Pabrėža sukūrė sekdamas lotyniškosios nomenklatūros pavadinimais, pvz.: *pyrsztuuns* ~ *pirštūnas* ‘rusmenė’ (Digitalis) 405, plg. lot. *digitus* ‘pirštas’, *móytuuny* ~ *muilūnė* ‘putoklis’ (Saponaria) 289, plg. lot. *sapo* ‘muilas’ (plg. 2 pav.), *šžimtuuny* ~ *šžimtūnė* (Centunculus) 38, plg. lot. *centum* ‘šimtas’, *žwyrblóty* ~ *žvirblutė* (Passerina) 266, plg. lot. *passer* ‘žvirblis’ ir kt. Kai kuriuos lotyniškosios nomenklatūros žodžius Pabrėža išvertė gana laisvai, pvz.: *lyžayny* ~ *ližainė* ‘krienas’ (Cochlearia) 443 (: ližė), plg. lot. *cochlear* ‘šaukštas’, apatiniai šio augalo lapai šaukšto pavidalo (LBŽ 97).

PaTA rasta ir ne visai aiškių žiedinius augalus žyminčių vedinių, kuriuose galima išvelgti darybos formantą, bet sunku ar visai neįmanoma nustatyti pamatinį

11 *Lietuviškas botanikos žodynas*, sudarė Botanikos žodyno komisija, red. J[onas] Daugys, Kaunas: Varpas, 1938.

12 Aukšoriūtės (2000, 131) nuomone, Ivinskis žinojo apie Pabrėžos botanikos darbus, bet jais nesirėmė.

13 Kazimieras Gaivenis, „Lietuvos augalų genčių ir rūšių pavadinimai“, LKK 24, 1985, 170–173.

85 Priesaginiai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale *Tayslós augumynis* (1843)

žodį, pavyzdžiui, pavadinimuose *žarotuuny* ~ *žarotūnė* (*Radiola*) 91 (plg. 3 pav.), *žlugmóoty* ~ *žliūgmūtė* 'rieskė' (*Holosteum*) 40 galima skirti formantą *-ūnė*, *-utė*, bet pamatinis žodis neaiškus. Nemažai tokių augalų pavadinimų, kurių lotyniškosios nomenklatūros pavadinimas dabar nebevertojamas – jis nefiksuotas nei LBŽ, nei Lietuvos TSR floroje¹⁴ (toliau – LF), nei *Botanikos vardu žodyne*¹⁵ (toliau – BVŽ), dėl to sudėtinga nustatyti, kokią augalo gentį Pabrėža taip pavadino, pvz.: *póukyyny* ~ *puokinė* '?' (*Archariterium*) 556, *warliiny* ~ *varlynė* '?' (*Buffonia*) 90.

Priesaginius vedinius įprasta nagrinėti atsižvelgiant į jų darybinę reikšmę ir pamatinio žodžio pobūdį. Aptariamuosius priesaginius PaTA augalų pavadinimus galima sąlygiškai suskirstyti į tris darybos kategorijas: 1) ypatybės turėtojų pavadinimai (nomina attributiva), 2) deminutyvai, 3) veikėjų pavadinimai (nomina agentis).

2.1. YPATYBĖS TURĖTOJAI. Pabrėžos augalų pavadinimų darybos sistemoje gausiausia ypatybės turėtojų pavadinimų kategorija. Dabartinėje lietuvių kalboje jų taip pat nemažai, jiems irgi būdinga didelė darybos tipų įvairovė¹⁶. Su 15 šios kategorijos priesagų – *-ūnas* (*-ė*), *-okė*, *-ainė*, *-inykas*, *-ynė*, *-inis* (*-ė*), *-ara*, *-aunykas*, *-ėlė*, *-ylis*, *-ma*, *-nė*, *-soa*, *-uonė*, *-uolė* – padaryti 75 pavadinimai.

Daugiausia PaTA vedinių (35) augalų gentims pavadinti turi priesagą *-ūnas* (*-ė*). Priesagos *-ūnas* (*-ė*) bendriniai daiktavardžių vediniai paplito neseniai, XVI–XVII amžiaus raštuose jų užfiksuota vos keli¹⁷. Dauguma augalų genčių pavadinimų su priesaga *-ūnas* (*-ė*) PaTA, kaip ir dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje, išvesta iš daiktavardžių, pvz.: *baląduuny* ~ *balandūnė* (*Atriplex*) 705 (: *balanda*), *bytuuny* ~ *bitūnė* 'salieras' (*Apium*) 123 (: *bitė*), *cynawaduuns* ~ *cinavadūnas* '?' (*Siler*) 129 (: *cinavadas*), *čėsnakuuny* ~ *čėsnakūnė* (*Alliaria*) 447 (: *čėsnakas*), *dumphuuny* ~ *dumplūnė* (*Physalis*) 119 (: *dumplas* 'dumblas'), *gwayzduuny* ~ *gvaizdūnė* (*Zinnia*) 560 (: *gvaizdė* 'plumbaginių šeimos augalas' [*Armeria*]), *jakszuuny* ~ *jakšūnė* (*Hedysarum*, dab. *Desmodium*, žr. LBŽ 163) 503 (: *jakšis* 'kirvis'), *kąkaļuuny* ~ *kankalūnė* 'katilėlis' (*Campanula*) 120 (: *kankalas* 'varpelis'), *lauruuny* ~ *laurūnė* 'žiemė' (*Vinca*) 118 (: *lauras* 'prieskoninis augalas' [*Laurus*]), *lėdruuny* ~ *lendrūnė* 'smiltlendrė' (*Psamma*, dab. *Amophila*, žr. LBŽ 283) 39 (: *lendrė* 'nendrė'), *maksznuuns* ~ *makšnūnas* 'paprika' (*Capsidum*) 118 (: *makšna*), *malawuuny* ~ *maliavūnė* 'alkana' (*Alkanna*) 114 (: *maliava* 'dažai'), *moteruuny* ~ *moterūnė* 'ramunė' (*Matricaria*) 561 (: *moteris*), *móyļuuny* ~ *muilūnė* 'putoklis' (*Saponaria*) 289 (: *muilas*), *óksuuny* ~ *uksūnė* 'kiškiakopūstis' (*Oxalis*) 291 (: *uksus* 'actas'), *óluuny* ~ *uolūnė* '?' (*Azalea*) 118 (: *uola*), *pyinuuny* ~ *pienūnė* 'pienė' (*Sonchus*) 564 (: *pienė*), *pyrsztuuns* ~ *pirštūnas* 'rusmenė' (*Digitalis*) 405 (: *pirštas*),

¹⁴ Lietuvos TSR flora 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959–1963; 4, Vilnius: Mintis, 1971; 5–6, Vilnius: Mokslas, 1976–1980.

¹⁵ *Botanikos vardu žodynas*, sudarė Ramunėlė Jankevičienė, Vilnius: Botanikos instituto leidykla, 1998.

¹⁶ Vincas Urbutis, „Daiktavardžių daryba“, *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis, 1965, 340.

¹⁷ Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 158–159.

liti, ņi zivina zytgesnis, sodoy semooto atkriimlatis. — Sieklyniicie.
Kautonga uyingrandy, vanuyina, try sipiky, arba apšokorta, wayvionij
buginta.

KETOR PAATY.

96. Penooty. — Sagina. — Kouпка 4-5. skeelty ar 4. tapuoty,
twerati, klestiesynoy praveriauy: Lapuntee kiausiety, idobovis. —
Kaeruna 4-5. skianty. Skiantis cielauys, kiausietas, atbookoy, ņi kouпка
trumpeeny, praaweras. — Wirookaa 4. 5. sō skiantemis praazegy.
Lymenis ptaukynec, ar ierynec. Strajee bi. aapsokoty. — Mooty. Ōi-
marga bikolkynis, priklimbas. Stoumenis 4-5, itoty, atkriaminty,
paganionijetis. — Sieklyniicie. Teeba kiausietas, tyisi, uyingtapty,
pauryziojati. 4-5. kiawaaly. — Sieklas Daugys pri sieklagaaty priivostas.

97. Zarotuuny. — Radiola. — Kouпка 4. skeelty. Lapuntee
mainelij pōosee sokyby, skoboriey 2-3. praaskyly. — Kaeruna 4.
skianty. Skiantis mazianys. — Wirookaa 4. sō skiantemis praazegy.
Lymenis itoty. Strajee bi. aapsokoty. — Mooty. Ōimarga kolky-
nis. Stoumenis 4. trumpp. Porkas gatwoutas. — Sieklyniicie.
Teeba bikolkyny, 5. stapty, 8. kiawaaly, sō paakrautes kiawatun
iilefttas (it 8. stapty), 8. grundy.

98. Munde. — Potamogeton. — Tauris uyingooty. 4. tapuoty.
Lapuntee atbotkiausiety, bi. iinkstitee, nagouty, yyskyly, nou:
kriimlatis, uyrzaniey iilekty, uirikus bi. klepō aapdegatis. — Wi-
rookaa 4, liigmy, trumpiawys, i nagus tapuntiu tauries ivodijety. Strajee
dydy, dmylypec, trumpp. 2. staapte, yr juu staptiteelys skoboriey
tyktaa tesaugoy. — Mooty. Ōimargaa 4, kiausietas. smaylin-
ty, sō wirookas sōyliigynatis. Stoumenis 0, Porkas atbookoy,
siedaty. — Sieklyniicie 0. — Kamaaral 4. (sieklas 4.), siedaty,
bi. aapsokortas, smaylintas, yzise koprootas, yztyu ptooksety,
yr kartetas. — Zyidma Warpa sō paataraym dugym, sodoy
aptayziita.

KETORWIRY SKYRTYUNY.

WYJN PAATY.

46. Drieskies. — Dipsacus. — (Warden. Bluff)
1. Dr. Watkooiu. — Dips. Fullonum. — Zyidgorby Tapau:
tee praveriauy, paylginty, ņi galuseely Niegelietu trumppony,
zemintauety, ar skoboriey zemintelzektu. — Keetaa sotas zivionoty,
dykety, paylgoutynis, akoutoutas smaylinty, zemintauety, ar skoboriey
2cc

3 pav. PaTA 91: puslapio fragmentas su terminais Penooty, Zarotuuny;
LNB RS: f. 124 – 1.

87 Priesaginiai žiedinių augalų
pavadinimai Jurgio Ambraziejaus
Pabrėžos veikale *Tayslōs augumynis*
(1843)

rožuuny ~ rožūnė (Lavatera) 479 (: rožė), tyłtuuny ~ tiltūnė 'kalija' (Zantedeschia) 646 (: tiltas), unduuny ~ undūnė 'menuva' (Montia) 40 (: unduo 'vanduo'), waynykuns ~ vainikūnas 'lauras' (Laurus) 282 (: vainikas), wartinktuuny ~ wartinklūnė 'šiaudenis' (Anthericum) 228 (: vartinklis 'voratinklis'), wyłnuuny ~ vilnūnė '?' (Poterium) 364 (: vilna)¹⁸, žwayzduuny ~ žvaizdūnė 'žvaigždūnė' (Asteroceph) 87 (: žvaizdė 'žvaigždė').

Keturi pavadinimai su priesaga -ūnas (-ė) padaryti iš būdvardžių: diguuny ~ dygūnė (Torilis) 131 (: dygus), dóbóltuuny ~ dubultūnė 'šatreinis' (Diplotaxis) 447 (: dubultas 'dvigubas'), džióguuny ~ džiugūnė (Hypochoeris) 566 (: džiugus), salduuny ~ saldūnė 'monažolė' (Glyceria) 38 (: saldus).

Tik vienas pavadinimas su priesaga -ūnas (-ė) padarytas iš skaitvardžio: šzimtuuny ~ šimtūnė (Centunculus) 38 (: šimtas).

Keleto šios priesagos vedinių neaiškus pamatinis žodis, pavyzdžiui, aldruuny ~ aldrūnė (Aldrovanda) 138 pamatas gali būti lotyniškas terminas *Aldrovanda*; vedinio sałkuuny ~ salkūnė 'medutė' (Maianthemum) 89 pamatinis žodis galėtų būti būdvardis *salkanas* 'salstelėjęs, saldokas'. Dar neaiškesnis terminų wėdruuny ~ vendrūnė '?' (Cacalia) 554, plienuuny ~ plėnūnė (Asphodelus) 227, žarotuuny ~ žarotūnė '?' (Radio-la) 91 pamatinis žodis.

Prie šios priesagos vedinių minėtinas ir vedinys su -ūna: aszruna ~ ašrūna 'prosnis' (Asperugo) 114 (: ašrus 'aštrus'), plg. lot. *asper* 'šiurkštus, aštrus'. Kaip teigia Saulius Ambrazas (2000, 72–73), greta priesagos -(i)ūnas kadaise galėjo egzistuoti jos moteriškoji forma -(i)ūna, kurią vėliau išstūmė priesaga -(i)ūnė. Tad *aszruna* gali būti priesagos -(i)ūnas senojo varianto -ūna vedinys. Neaiškus augalo pavadinimo *byretuna* ~ *biretūna* 'nikandra' (Nicandra) 119, kuriame irgi galima išvelgti tą pačią priesagą -ūna, pamatinis žodis.

Ypatybės turėtojų pavadinimų su kitomis priesagomis padaryta gerokai mažiau. Dauguma jų remiasi daiktavardžiais:

-okė: gašzioky ~ gašiokė (Amaryllis, dab. Sprekelia, žr. LBŽ 19) 225 (: gašas 'papošalas'), lynooky ~ linokė (Linaria, dab. Chaenorium, žr. LF V 430) 406 (: linas), sorooky ~ sorokė (Milium) 32 (: sora), undooky ~ undokė 'plukenis' (Najas) 647 (: unduo 'vanduo');

-ainė: lyžayny ~ ližainė 'krienas' (Cochlearia) 443 (: ližė);

-ara: daqtara ~ dantara 'dantažolė' (Dentaria) 445 (: dantis), kwiinara ~ kvynara 'pelkinis saliavas' (Thysselium) 130 (: kvynas);

-aunykas (-ė): medauniiks ~ medaunykas (Herminium) 632 (: medus);

-inykas (-ė): pyyrsztyniiks ~ pirštinykas 'sūdras' (Comarum) 326 (: pirštas), žaalty-niiks ~ žaltinykas 'žalčialunkis' (Daphne) 266 (: žaltys), žwayzdyniky ~ žvaizdynykė 'žliūgė' (Stellaria) 290 (: žvaizdė 'žvaigždė');

-ynė: ožłapiiny ~ ožłapynė 'sausmedis' (Caprifolium) 121 (: ožłapis 'pupalaiškis' [Menyanthes]), walgiiny ~ valgynė 'artišokas' (Cynara) 551 (: valgis), warliiny ~ varlynė '?' (Buffonia) 90 (: varlė);

18 Terminu *vilnūnė* dabar botanikoje vadina ma miglinių šeimos gentis *Holcus*.

-inis (-ė): *poukyyny* ~ *puokinė* '?' (Archariterium) 556 (: *puokas* 'pūkas'), *žemyyny* ~ *žeminė* 'žemuogė' (Fragaria) 326 (: *žemė*), *žwagyynis* ~ *žvaginis* 'kūpolis' (Melampyrum)¹⁹ 405 (: *žvagėti*);

-ma: *žiaudma* ~ *žiaudma* 'krunė' (Asperula) 87 (: *žiaudus* 'šiuurkštus, kietas'), plg. lot. *asper* 'šiuurkštus';

-nė: *pypyryne* ~ *pipirė* (Lepidium) 443 (: *pipiras*);

-sva: *krauswa* ~ *krausva* 'raudoklė' (Lythrum) 316 (: *kraujas*, žem. *kraus*), plg. gr. *lythron* 'iš žaizdų bėgantis kraujas'; pavadinimuose *lakswa* ~ *laksva* 'gedutis' (Malaxis) 634, *lakswa* ~ *lanksva* (Spiraea) 324 irgi galima išžiūrėti formantą -sva, tačiau neaiškus jų darybos pamatas;

-uonė: *lazdouny* ~ *lazduonė* 'legėstas' (Silphium) 563 (: *lazda*);

-uotė: *pysztoouty* ~ *pirštuotė* (Digitaria) 33 (: *pirštas*), *waszkouty* ~ *vaškuotė* 'cerintė' (Cerinthe) 112 (: *vaškas*), plg. gr. *kerinthos* 'bičių duona' BVŽ 79.

Keletas pavadinimų padaryta iš būdvardžių:

-ainė: *bierayny* ~ *bėrainė* 'juodgalvė' (Prunella) 397 (: *bėras*), *giwayny* ~ *gyvainė* 'tuja' (Thuia, dab. Thuja) 397 (: *gyvas*), plg. lenk. *żywotnik*;

-ėlė: *kaartielie* ~ *kartėlė* 'gencijonas' (Gentiana) 124 (: *kartus*);

-ylis: *kartiilis* ~ *kartylis* (Picris) 565 (: *kartus*).

2.2. DEMINUTYVAI. Antroji gausi darybinė kategorija – deminutyvai. Gyvojoje kalboje augalų pavadinimų deminutyvai užima didžiausią grupę iš visų priesagų vedinių²⁰. Pabrėža augalų pavadinimus kūrė su penkiomis deminutyvinėmis priesagomis: -utis (-ė), -elis (-ė), -ytė, -aitė, -ukas. Dar minėtini terminai su deminutyvinėmis priesagomis, turintys specialiąją reikšmę, t. y. įvardijantys tam tikrą augalų gentį ir semantiškai artimi ypatybės turėtojų pavadinimams.

Pagal darumą pirmą vietą užima priesaga -utis (-ė). Su ja padaryta 10 augalų pavadinimų. Keturi padaryti iš daiktavardžių: *kaspynoty* ~ *kaspinutė* 'šiuurpis' (Sparanium) 648 (: *kaspinas*), *perkuunoty* ~ *perkūnutė* 'šilokas' (Sedum) 291 (: *perkūnas*), *waystutis* ~ *vaistutis* (Arabis) 445 (: *vaistas*), *žwyrbloty* ~ *žvirblutė* '?' (Passerina) 266 (: *žvirblis*), plg. lot. *passer* 'žvirblis'.

Keturi pavadinimai padaryti iš būdvardžių: *akluutis* ~ *aklutis* 'geltonžiedė notrėlė' (Lamium galeobdolon) 401 (: *aklas*), *dywnoty* ~ *dyvnutė* 'dyvinutė' (Mirabilis) 112 (: *dywnas* 'nuostabus, keistas'), *lepnoty* ~ *lepnutė* 'tolpis' (Tolpis) 566 (: *lepnus*), *pytkoty* ~ *pilkutė* '?' (Cineraria) 559 (: *pilkas*).

Du pavadinimai padaryti iš veiksmažodžių: *penoty* ~ *penutė* 'žemenė' (Sagina) 91 (: *penėti*), plg. lot. *sagina* 'pašaras', *nemyróty* ~ *nemirutė* 'šlamutis' (Elichrysum, dab. Helichrysum) 556 (: *nemirti*).

19 Terminu *žvaginė* dabar botanikoje vadina ma kryžmažiedžių šeimos piktžolė Cap-sella.

20 Aurelija Genelytė, „Augalų liaudiškų pavadinimų darybinė motyvacija: šiaurės

panevežiškių ir kitų lietuvių tarmių lyginamasis aspektas“, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003, 303.

Neaiškūs terminų *rakinóty* ~ *rakinutė* 'špinatas' (Spinacia) 700 ir *žlugmóoty* ~ *žliūgmutė* 'rieskė' (Holosteum) 40, turinčių formantą *-utė*, pamatiniai žodžiai.

Pabrėža savo darbe vartoja ir gyvosios kalbos vedinių su šia priesaga: *blóžnóty* ~ *blužnutė* (Chrysosplenium) 289 (: *blužnis*), augalas vartojamas blužnies ligoms gydyti; *pakałnóty* ~ *pakalnutė* (Convallaria) 228 (: *pakalnė*). Jie minimi akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Urbutis 1965, 352).

Su priesaga *-elis (-ė)* *PaTA* padaryti 7 augalų pavadinimai. Trijų vedinių pamatiniai žodžiai – daiktavardžiai: *aweely* ~ *avelė* 'kraujalakė' (Sanguisorba) 88 (: *avis*), *dobyleelis* ~ *dobilelis* 'saulutė' (Bellis) 560 (: *dobilas*), *ožeelis* ~ *oželis* 'ožiažolė' (Pimpinella) 126 (: *ožys*), dviejų – būdvardžiai: *gražely* ~ *graželė* 'gludas' (Coreopsis) 562 (: *gražus*), *jóusweely* ~ *juosvelė* 'juodukė' (Nigritella) 632 (: *juosvas*). Vieno šios grupės pavadinimo neaiškus pamatinis žodis: *šzióyszely* ~ *šiušelė* 'šiušelė' (Erigeron) 557.

Taip pat dari deminutyvinė priesaga *-ytė*. Ją turi 6 daiktavardiniai *PaTA* augalų pavadinimai: *barboriity* ~ *barborytė* (Barbarea) 446 (: *Barbora*), *boksztiity* ~ *bokštytė* (Turritis) 445 (: *bokštas*), plg. lot. *turris* 'bokštas', *gęmbiity* ~ *gembytė* '?' (Ucunia) 648 (: *gembė*), plg. lot. *uncus* 'kablys, vašas', *óusiity* ~ *uosytė* 'diktonas' (Dictamnus) 288 (: *uosis*), *šzylingiity* ~ *šilingytė* 'plūdena' (Lemna) 20 (: *šilingė* 'raktažolinių šeimos augalas' [Lysimachia]), *šzeriity* ~ *šerytė* (Setaria) 35 (: *šerys*).

Su kitomis deminutyvinėmis priesagomis išvesta po vieną terminą:

-aitė: *lazdayty* ~ *lazdaitė* 'devyndrekis' (Ferula) 134 (: *lazda*);

-ukas: *režóks* ~ *rėžukas* 'rėžiukas' (Nasturtium) 444 (: *rėžis*).

2.3. VEIKĖJŲ PAVADINIMAI. Veikėjų pavadinimai paprastai žymi gyvą būtybę, dažniausiai asmenį (Urbutis 1965, 317). Pabrėža su 6 šios reikšmės priesagomis sukūrė 8 augalų pavadinimus:

-ara: *kiimbara* ~ *kimbara* 'lipikas' (Galium) 87 (: *kibtį*);

-ykla: *baydikla* ~ *baidykla* '?' (Himantoglossum) 632 (: *baidyti*);

-eklė: *badekly* ~ *badeklė* 'keimerūnas' (Tribulus) 288 (: *badyti*), *džiovekly* ~ *džioveklė* (Orobanch) 406 (: *džiovinti* [parazituojant]);

-ena: *ryityna* ~ *rietena* 'perkūnropė' (Sempervivum) 318 (: *riestis*);

-la (-ė): *smóóklie* ~ *smuklė* 'meldas' (Scirpus) 30 (: *smukti*), *tóklie* ~ *tuklė* (Pinguicula) 22 (: *tukti*);

-ris: *žvagris* ~ *žvagrįs* 'mažasis barškutis' (Rhinanthus) 404 (: *žvagėti* 'barškėti').

Iš veiksmožodžio su deminutyvine priesaga *-utė* padaryti du jau minėti vediniai: *penóty* ~ *penutė* 'žemenė' (Sagina) 91 ir *nemyróty* ~ *nemirutė* 'šlamutis' (Elichrysum, dab. Helichrysum) 556.

3. IŠVADOS. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale *Tayslós augumyynis (PaTA)* aprašytos 643 žiedinių augalų gentys, tiek pat pateikiama ir terminų joms pavadinti. Beveik du trečdaliai *PaTA* augalų pavadinimų yra dariniai.

Priesaginė daryba – antras pagal darumą (po dūrybos) *PaTA* žiedinių augalų pavadinimų darybos būdas. Su priesagomis padaryta apie 110 pavadinimų, tai sudaro 27% visų darinių.

Augalų pavadinimams sudaryti Pabrėža vartojo 25 priesagas ir jų variantus, bet iš jų kiek produktyvesnės tik keturios: *-ūnas (-ė)*, *-utis (-ė)*, *-ytė, -elis (-ė)*, o su kitomis padaryta tik po vieną kitą terminą.

Priesaginiai *PaTA* augalų pavadinimai yra trijų darybos kategorijų. Gausiausia kategorija – ypatybės turėtojų pavadinimai (75 terminai), su deminutyvinėmis priesagomis sudaryta apie 25 terminus, veikėjų pavadinimų yra apie 10.

Kiek daugiau nei 20 (18%) Pabrėžos sukurtų priesaginių augalų pavadinimų įsitvirtino dabartinėje botanikos terminijoje.

Pabrėža terminus kūrė itin atidžiai ir stengėsi, kad jie atitiktų tarmės dvasią, būtų priimtini jos vartotojams ir išsigalėtų bendrinėje rašomojoje žemaičių kalboje, apie kurią, kaip manoma, jis tuomet jau mąstė. Dauguma Pabrėžos naujadarų atitinka lietuvių kalbos darybos polinkius, nors nemažai jų sukurta sekant lotyniškąją nomenklatūrą.

Literatūra ir šaltiniai:

- AMBRAZAS, SAULIUS, 2000: *Daiktavardžių darybos raida 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- AUKSORIŪTĖ, ALBINA, 2000: *Lauryno Ivinskio terminologijos darbai* (daktaro disertacija, mašinraštis), Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.
- BVŽ – *Botanikos vardų žodynas*, sudarė Ramunėlė Jankevičienė, Vilnius: Botanikos instituto leidykla, 1998.
- DAGYS, JONAS, 1972: „J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 8–26.
- GAIVENIS, KAZIMIERAS, 1985: „Lietuvos augalų genčių ir rūšių pavadinimai“, *LKK 24*, Vilnius, 165–178.
- GALINIS, VYTAUTAS, 1984: *Aukštesniųjų augalų sistematika*, Vilnius: Mokslas.
- GEDRIMAS, ROBERTAS, 2004: „Sudurtiniai žiedinių augalų pavadinimai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos veikale *Tayslós augumynis*“, *Terminologijos istorijos ir dabarties problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 182–196.
- GENELYTĖ, AURELIJA, 2003: „Augalų liaudiškų pavadinimų darybinė motyvacija: šiaurės panevėžiškių ir kitų lietuvių tarmių lyginamasis aspektas“, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 271–306.
- JANKEVIČIUS, KAROLIS; ALGIRDAS LEKAVIČIUS, 1972: „[žymus Lietuvos gamtininkas Jurgis Pabrėža“, *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 3–7.
- JUNDZIŁŁ, JÓZEF, 1830: *Opisania roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych [...]* Wilno: J. Zawadzki.
- LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas*, sudarė Botanikos žodyno komisija, red. [Jonas] Dagys, Kaunas: Varpas, 1938.
- LF – *Lietuvos TSR flora* 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959–1963; 4, Vilnius: Mintis, 1971; 5–6, Vilnius: Mokslas, 1976–1980.
- PABRIEŽA, JURGIS AMBRAZIEJUS, 1900: *Botanika arba Taislius auguminis*, Shenandoah, Pa.: A. M. Milukas.

- PaTA* – [Jurgis Ambraziejus Pabrėža,] *Tayslós augumyynis kóremy taalpynas augimys ligszioł raastosys teyp muusosys kayp nekórios swetszaalys só prijungymó abładny prajoowa weykała yr sóraašzima waarduu paprastuuju teyp žemaytyszku, kaypo pruuusyszku, łatwyszku, yr waarduu tayslyyniu žemaytyszku só lótiinyszkays. Par kónyga Ambroziejó Paabreža bówósiiy koznadyiy yr mookitoii Kretingos moksly-niicziy, tercyorió z. Sz. T. Prączyškaus yszdóuts Meetusy 1843; LNB RS: f. 124 – 1; rankraštis.*
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1993: „Simono Daukanto didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba“, *Liaudis virsta tauta. LAIS 4*, Vilnius: Baltoji varnelė, 135–216.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *Asmuo: tarp tautos ir valstybės. LAIS 8*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.
- URBUTIS, VINCAS, 1965: „Daiktavardžių daryba“, *Lietuvių kalbos gramatika 1*, Vilnius: Mintis, 251–473.

Robertas Gedrimas

SUFFIXAL NAMES OF PHANEROGAMS IN THE BOTANICAL WORK *TAYSLÓS AUGUMYYNIS* (1843) BY JURGIS AMBRAZIEJUS PABRĖŽA

Summary

Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849), a famous Samogitian (Lowland Lithuanian) naturalist and Franciscan Father, wrote the fundamental botanical work *Tayslós Augumyynis* (The System of Plants) in his native Northern Lowland subdialect of Kretinga in 1843 (the manuscript is kept in the Lithuanian National Library: f. 124 – 1). In this book he described 643 phanerogams and over 150 cryptogams and fungi. *Tayslós Augumyynis* was not entirely published, but later it became the basic work for modern Lithuanian botanical terminology. Pabrėža created terms by three means: 1) making terms out of folk lexis, 2) producing neologisms, 3) borrowing terms (from other languages). This article deals with suffixal names (neologisms) of phanerogams in *Tayslós Augumyynis*. The suffixal names make up 27% of all the derivatives in his work. Pabrėža creates suffixal names of phanerogams with 25 suffixes and their variants. Four suffixes are the most productive: *-ūnas (-ė)*; *-utis (-ė)*; *-ytė*; *-elis (-ė)*; with each of these suffixes Pabrėža created at least five names. Over 20 of Pabrėža's suffixal names of phanerogams made their way into modern Lithuanian botanical terminology.

ROBERTAS GEDRIMAS
 Šiaulių universitetas
 P. Višinskio g. 38
 LT-76352 Šiauliai, Lietuva
 el. p.: gedrimas@splius.lt

Gauta 2004 m. balandžio 8 d.